

ח

גברים ונשים במעמד הקהל

מבוא

- א. ההפרדה בשמחת בית השואבה
 - ב. מעמד הקהל וקריאה בתורה ביום כיפור בעזרת נשים
 - ג. בימה בין העזרות או מחיצה בעת מעמד הקהל
 - ד. הקהל – שמיעה משותפת לגברים ונשים, לימוד נפרד לגברים
 - ה. נשים וגברים במעמד הר סיני
 - ו. מצוות הקהל – אישי, משפחתי ולאומי
- סיכום

במשכן לא נמצא מקום מיוחד שהוגדר כעזרת נשים. בבית ראשון, יהושפט המלך הוא זה שבנה את "החצר החדשה" (דברי הימים ב כ, ה), היא עזרת הנשים.¹ כשבנו את הבית השני, בנו מראש את עזרת הנשים (משנה מידות ב, ה). עזרת הנשים נקראת בשם זה, מפני שלשם התקבצו נשים להתפלל ולעמוד לפני ה', אך היא לא מיועדת רק לנשים. בבית המקדש היו שלושה אירועים מיוחדים שבהם היו גברים ונשים מתאספים באותה עזרת נשים: [א] קריאה בתורה ע"י הכהן הגדול ביום כיפור בכל שנה. [ב] שמחת בית השואבה בחג הסוכות שבכל שנה. [ג] מעמד הקהל בחג סוכות שבמוצאי שנת שמיטה.

באשר להתכנסות במקדש לשמחת בית השואבה, בולט לעין העיסוק הנרחב בחז"ל באשר להפרדה שהייתה בה בין נשים לגברים. אולם יש לשים לב לכך שלא נאמר דבר באשר להפרדה בשני האירועים האחרים. גם באופן כללי לא נאמר דבר באשר להפרדה בין נשים לגברים בעזרת נשים במשך כל השנה, שהרי גברים רבים היו הולכים בה. הדרך לעזרת ישראל עוברת דרך עזרת נשים, וכן לשכת סנהדרין קטנה הייתה בעזרת הנשים (סנהדרין פו ע"ב). יש לקחת בחשבון שלפני הסנהדרין ישבו שלוש שורות של תלמידים, וכן בעלי הדינים והעדים שבאים לדין. מי שנצרך להגיע לאחת מארבע הלשכות שהיו במקצועות עזרת הנשים: לשכת הנזירים, לשכת העצים, לשכת המצורעים והלשכה שבה היו מניחים יין ושמן (מידות שם), גם הוא היה עובר דרך העזרה. ובערב פסח שחל בשבת, המתינו מקריבי הקרבן עד צאת השבת בעזרת נשים (תוספתא פסחים ד, יב).²

1. יבמות ז ע"ב תוס' ד"ה שחדשו, רמב"ן ורשב"א שם.

2. הרב ישראל אריאל (סידור המקדש לאם ולבת בישראל, עמ' 40-54) דן בהרחבה בשאלות הללו, ולפי

אם כן, איך נהגו במעמד הקהל?

א. ההפרדה בשמחת בית השואבה

באשר לשמחת בית השואבה נאמר במשנה בסוכה ה, א:

מי שלא ראה שמחת בית השואבה לא ראה שמחה מימיו. במוצאי יום טוב הראשון של חג ירדו לעזרת נשים ומתקנים שם תיקון גדול.

בירושלמי סוכה ה, ב מוסבר מה מהות התיקון הגדול:

ומתקנין שם תיקון גדול. מה תיקון היו עושין שם? שהיו מעמידין האנשים בפני עצמן, והנשים בפני עצמן.

בבבלי סוכה נא ע"ב מסופר על השתלשלות אופי ההפרדה בין נשים לגברים:

מאי 'תיקון גדול'? אמר ר' אלעזר כאותה ששינינו (משנה מידות ב, ה): חלקה היתה בראשונה³ והקיפוח גזוזטרא, והתקינו שיהיו נשים יושבות מלמעלה, ואנשים מלמטה. תנו רבנן: בראשונה היו נשים מבפנים ואנשים מבחוץ, והיו באים לידי קלות ראש, התקינו שיהיו נשים יושבות מבחוץ ואנשים מבפנים. ועדיין היו באין לידי קלות ראש. התקינו שיהיו נשים יושבות מלמעלה ואנשים מלמטה.

היו אם כן שלושה שלבים באשר לאופן ההפרדה בין גברים לנשים בשמחת בית השואבה. ההפרדה עצמה התקיימה כבר מהתחלה, והשינויים בין שלב לשלב היו כדי להביא להפרדה הטובה ביותר שתמנע פריצות וקלות ראש. בשלב הראשון, נשים היו

דעתו ע"פ דברי הרא"ש בפירושו למשנה מידות ב, ב, הלשכות היו צמודות לעזרה מבחוץ, וכניסת הגברים אליה הייתה מבחוץ, והנשים נכנסו מתוך עזרת נשים. בנוסף היה שער מיוחד לנשים – "שער הנשים" (מידות ב, ו) שמשם הכניסו הנשים את קרבנותיהן. עם זאת נאמר: "לעולם לא נראית אשה בעזרה, אלא בשעת קרבנה בלבד" (תוספתא [צוקרמאנדל] ערכין ב, א) או בעת אכילת מעשר שני (ירושלמי מעשר שני ה, ג), וכפי שאמר ר' יהודה: "וכי אשה בעזרה מנין?" (קידושין נב ע"ב). התוס' (שם ד"ה וכו') פרשו שאין זה רגיל שאשה תכנס לעזרה, והרב יעקב עמדין (בהגהותיו לקידושין שם) פירש שאפילו בעזרת נשים לא היו הנשים מסתובבות סתם בשעה שהיו שם גברים, כמו בשמחת בית השואבה, אלא היו עומדות בגזוזטרות שהכינו לשם כך: "ולא תהיינה מעורבות בין אנשים, אם כן פשיטא לא היו רשאי להיכנס אם לא לצורך גדול". אמנם, בשער המלך (הל' בית הבחירה ז, יח) הוכיח שנשים נכנסו לעזרת ישראל, והסביר אחרת את דברי רש"י ותוס'.

3. הגר"א בפירושו למשנה מידות ב, ה פירש ש"בראשונה" הכוונה לבית המקדש ראשון. במקדש שני שהיו יראים מיצר הרע, עשו גזוזטרה להפריד בין אנשים לנשים. מכאן שיש הבדל במשעות המילה "בראשונה" במשנה במידות, לבין הברייתא שהובאה בגמרא.

בפנים וגברים בחוץ. רש"י הסביר: נשים מבפנים – בעזרת נשים, גברים מבחוץ – ברחבה של הר הבית ובחיל. כוונתו לחצר המקדש – ברחבת הר הבית, ובחיל – במעלות העולות מהחצר לעזרת נשים. אך עדיין היה סדר זה מביא לידי קלות ראש, ואז נעשה שינוי: מעתה היו הגברים בעזרת הנשים והנשים היו בחוץ. גם זה לא הועיל, ועדיין הייתה קלות ראש. השלב השלישי והאחרון היה בניית גזוזטראות בעזרת נשים. הנשים ישבו למעלה על הגזוזטראות, והגברים היו למטה בתוך עזרת הנשים.⁴ ניתן להבין שרק בשמחת בית השואבה ובשל קלות הראש תיקנו את ההפרדה הזו.⁵ הרמב"ם בהל' לולב (ח, יד) הסביר מה היו עושים הגברים והנשים שהתאספו לשמחת בית השואבה:

מצוה להרבות בשמחה זו, ולא היו עושין אותה עמי הארץ וכל מי שירצה, אלא גדולי חכמי ישראל וראשי הישיבות והסנהדרין והחסידים והזקנים ואנשי מעשה הם שהיו מרקדין ומספקין ומנגנין ומשמחין במקדש בימי חג הסוכות. אבל כל העם האנשים והנשים כולן באין לראות ולשמוע.

הנשים והגברים היו פסיביים, והיו באים לשמוע ולראות כיצד חכמי ישראל שמחים בשמחה זו. מכאן שאף שההמון לא היה משתתף באופן פעיל בשמחה, בכל זאת היו שנים שבהן הייתה התנהגות לא נאותה למקום המקדש, והיה צורך ליצור הפרדה מתאימה כדי שלא תהיה קלות ראש בעת השמחה. יתכן שהעמידה באופן פאסיבי במהלך השמחה, גרמה לאותה התנהגות לא מתאימה.

ב. מעמד הקהל וקריאה בתורה ביום כיפור בעזרת נשים

מה באשר למעמד הקהל וקריאה בתורה ביום כיפור? האם גם אז נשים וגברים עמדו בנפרד והקשיבו לקריאה? האם הייתה מחיצה או אלמנט פיזי אחר שהפריד ביניהם? במקורות העוסקים בצורה ישירה בתיאור מעמדות אלו אין התייחסות לכך.

4. בתוספתא סוכה (ליברמן) ד, א מוצגים שני שלבים. השלב הראשון שבמשנה לא מופיע: "בראשונה כשהיו רואין שמחת בית השואבה היו אנשים רואין מבפנים ונשים רואות מבחוץ. וכשראו בית דין שהן באין לידי קלות ראש, עשו שלש גזוזטראות בעזרה כנגד שלש רוחות, ששם נשים יושבות ורואות בשמחת בית השואבה ולא היו מעורבין".

5. בעניין זה ראה עוד: אלחנן אייבשיץ, "גזוזטרא לשמחת בית השואבה ושאר מבנים שבעזרת נשים", הבית השני בתפארתו, ירושלים תשנ"ו, עמ' קלז; יוסף תבורי, מועדי ישראל בתקופת המשנה והתלמוד, עמ' 196. וראה עוד במאמרי: "הוספות ושינויים במבנה המקדש בשל שמחת בית השואבה ומעמד הקהל", מועדי יהודה וישראל, עמ' 147-157.

אמנם באשר למעמד שבו הכהן הגדול קורא בתורה עם סיום עבודתו ביום כיפור, מכיון שאין חובה להיות נוכחים בו, יתכן שהוגבל לציבור הגברים בלבד. אך מה בדבר מעמד הקהל שלגביו מצווה התורה: "הקהל את העם האנשים הנשים והטף" (דברים לא, יב)?

מדברי הרמב"ם בהל' בית הבחירה ה, ט, ניתן להבין שהגוזזטראות הללו היו קבועות, ועליהן היה מקום הנשים, וכפי הנראה הגוזזטראות הללו שימשו גם למעמד הקהל ואולי אף ליום כיפור:

עזרת הנשים היתה מוקפת גוזזטרא כדי שיהיו הנשים רואות מלמעלן והאנשים מלמטן כדי שלא יהיו מעורבבין.

אף שדברי הרמב"ם נראים כלקוחים מתיאור שמחת בית השואבה, בהלכות אלו הרמב"ם איננו מתאר את שמחת בית השואבה אלא את מבנה המקדש, ומדבריו ניתן להבין שמבנה זה היה קבוע ונועד לכל אותם אירועים במקדש שבהם הגברים והנשים צריכים להשתתף.

אלא שמדברי הרמב"ם בהל' עבודה זרה ו, י, עולה שיש קושי לבנות מבנה עץ קבוע במקדש:

אסור לעשות אכסדראות של עץ במקדש כדרך שעושין בחצרות, אע"פ שהוא בבנין ואינו עץ נטוע. הרחקה יתירה היא שנאמר "לא תטע לך אשרה" כל עץ [אצל מזבח ה']" (דברים טז, כא). אלא כל האכסדראות והסבכות היוצאות מן הכתלים שהיו במקדש של אבן היו ולא של עץ.

על כך השיג הראב"ד שם:

אמר אברהם: לשכת העץ? בית היתה. בימה של עץ שעושין למלך בשעת הקהל? לשעתה היתה. גוזזטרא שהקיפו בעזרת נשים בשמחת בית השואבה? לשעתה היתה.

יושם לב שהראב"ד הצביע על גוזזטרת העץ שהייתה בשמחת בית השואבה בלבד, וכן ציין את בימת המלך בהקהל, ולא הוסיף שגם במעמד הקהל היה צורך להשתמש בגוזזטראות. אמנם, אפשר לומר שגוזזטראות אלו היו מונחות שם כבר ב'מעמד הקהל' בשל שמחת בית השואבה המתקיימת גם היא בחג הסוכות, ולכן לא ראה הראב"ד צורך להזכיר זאת. כמו כן, ייתכן שהגוזזטראות היו מורכבות כבר מיום כיפור שלפניו, אם כי כאמור אין חובה להיות נוכחים בקריאה זו וייתכן שלא ראו צורך להרכיב את הגוזזטראות הללו. מכל מקום על פי הראב"ד מבנה עץ זמני מותר, ולכן מותר לבנות את הגוזזטראות שבעזרת הנשים.

הרמב"ם בהל' בית הבחירה א, ט, כתב גם כן שאין לבנות מבנה עץ במקדש:

ואין בונין בו עץ בולט כלל... ואין עושים אכסדראות של עץ.

גם שם חוזר הראב"ד על השגתו, אך מסביר אחרת:

והלא לשכת כהן גדול של עץ היתה? ובשמחת בית השואבה הקיפו כל העזרה גזוזטרה? אלא לא אסרה תורה כל עץ אלא אצל מזבח ה' והיא עזרת כהנים משער ניקנור ולפנים, אבל בעזרת נשים ובהר הבית מותר.

ניתן לראות את הסברי הראב"ד כסותרים זה את זה, שהרי על פי דבריו בהל' בית הבחירה יהיה מותר לכתחילה להעמיד גזוזטרה בעזרת נשים בשמחת בית השואבה באופן קבוע, ואילו מדבריו בהל' עבודה זרה משמע שרק באופן זמני יהיה מותר. אמנם, ניתן לראותם כמשלימים: בעזרת נשים ובהר הבית יהיה מותר לכתחילה באופן קבוע כמו לשכת העץ, וביחס לגזוזטרה ולבימה הם היו שם רק לזמן מסוים.

גם מרש"י בסוכה נא ע"ב ניתן להבין שהגזוזטרה לא היו מונחות במשך כל השנה:

והקיפוח גזוזטרה – נתנו זיזין בכתלים בולטין מן הכותל סביב סביב, וכל שנה מסדרין שם גזוזטרה.

הזיזים שבלטו מהכותל היו קבועים ללא לוחות עץ, ולקראת שמחת בית השואבה שבכל שנה הניחו את לוחות העץ. הרא"ה קוק בשו"ת אורח משפט (אורח חיים, סי' לה עמ' מו) הסביר מדוע עשו כן לקראת שמחת בית השואבה:

תקנו אז את הגזוזטרה, כדי שאפילו בדרך ההכרח, והמקרה המיוחד, של שמחת היום, לא יהיה במקום המקודש שום ענין היוצא מקדושת ישראל, ותמיד יהיו האנשים לבד ונשים לבד.

אין מחלוקת עקרונית בין רש"י לרמב"ם בנוגע לשאלה אם בכל שנה היו מרכיבים את הגזוזטרה או שהן היו קבועות, משום שהכול מסכימים שהזיזים בכתלים היו קבועים במשך כל השנה, ורק לקראת שמחת בית השואבה (בערב יו"ט – לפי הרמב"ם, ובמוצאי יו"ט – לפי רש"י) היו מניחים אותם.

הסבר זה תואם לדברי הרב אהרון קוטלר (משנת רבי אהרון, חלק א סי' ג) שהצביע על העובדה ששמחת בית השואבה ומעמד הקהל היו במוצאי יום טוב ראשון של סוכות:

ובהכרח דהיה התקון גדול והיה מספיק לשמחת בית השואבה ולמצות הקהל. והלשון ברמב"ם (הל' חגיגה ג, ד) "מתקבצין סביביו", אינו מכריח שלא היה שם תיקון, והרי גם קודם התיקון הגדול לא היו בערבובייה ממש, דהרי אלו מבפנים ואלו מבחוץ היינו בעזרת נשים ובחיל, ובודאי

בהקהל שנאספו כולם גם טף היו גם כן בב' המקומות, אלא שהיתה אפשרות לבוא לידי ערבוב אף שהיה מובדל החיל מעזרת נשים בי"ב מעלות כל אחת חצי אמה כמבואר במשנה מדות (ב, ג).⁶

לדעתו, בגזוזטראות שנבנו לשם שמחת בית השואבה השתמשו גם למעמד הקהל. לדבריו, התיאור שלפיו העם מתקבץ סביב המלך על מנת לשמוע את קריאתו, איננו אומר שהיה זה בתערובת נשים וגברים, וזאת בניגוד לדברי הרב יהודה הרצל הנקין (שו"ת בני בני חלק א עמ' יב) שכתב שהשתמשו בגזוזטרא רק בשמחת בית השואבה ולא במצוות הקהל, ושלזה התכוון הרמב"ם כשכתב שכל ישראל התקבצו סביביו. יש להסביר שהביטוי שהכול "מתקבצים סביביו" בא להצביע על כך שהמלך הוא העומד בראש המעמד, אך לא לעסוק בשאלה כיצד ובאיזה צורה עמד העם. בלשון דומה תאר הרמב"ם (הל' מלכים יב, ג) את ימי מלך המשיח: "בימי המלך המשיח, כשתתישב ממלכתו ויתקבצו אליו כל ישראל". גם כאן ברור שהרמב"ם התכוון לתאר את המלך כמרכז האומה, בהיותו המאחד והמלכד את העם, ולא לעסוק באופן העמידה של העם.

באשר לקריאת התורה ביום כיפור על ידי הכהן הגדול כתב הרמב"ם בהל' עבודת יום הכיפורים ג, י:

כיצד הוא קורא? יושב בעזרת הנשים וכל העם עומדין לפניו.

"עומדין לפניו" זהו תיאור האופן שבו העם עמד, בעוד שהאמירה "מתקבצין סביביו" מצביעה על היות המלך הדמות המרכזית במעמד הקהל, ולא על אופן העמידה בעזרת הנשים.

כשחידשו את מעמד 'זכר להקהל' כתב הרי"א⁷ הרצוג (פסקים וכתבים, אורח חיים חלק ב עמ' תלא) הצעה לסדר המעמד בסוכות תשי"ג, ובין דבריו:

ייזהרו שיהא מקום תפילה מיוחד לנשים ולא תהא חס ושלוש תערובת, כמו שנזהרו בזה בזמן המקדש ע"י התיקון הגדול שעשו (סוכה נא ע"ב).

כאמור תיקון גדול זה היה בשמחת בית השואבה, אך לרי"א⁸ הרצוג ברור שתיקון כזה היה גם במעמד הקהל, ולכן הנהיגו גם במעמד 'זכר להקהל'.

6. דברים דומים כתב גם: הרב משה פיינשטיין, שו"ת אגרות משה אורח חיים ח"א סי' לט. גם הרב ישראל אריאל (סידור המקדש לאם ולבת בישראל, עמ' 51) כתב שבמעמד 'הקהל' סביר להניח שהנשים עמדו על הגזוזטראות, כששלושה עקרונות מכתבים את המבנה של עזרת נשים: שלא תהיה תערובת בין גברים לנשים, שהנשים תראינה את המעמד, ושהגברים לא יסתכלו על הנשים.

ג. בימה בין העזרות או מחיצה בעת מעמד הקהל

אחרונים נוספים דנו בשאלת ההפרדה בין הגברים והנשים במעמד הקהל. לדבריהם נשים לא עמדו בגזוזטראות בעת מעמד הקהל, והם הציעו ושיערו השערות אחרות. הרב אליהו דוד רבינוביץ' תאומים, האדר"ת, כתב קונטרס ארוך על מצוות הקהל – "זכר למקדש", ובו הוא דן בשאלה זו:

מקום הבמה והעם – ונראה לי עוד ממה שלא נזכר שהיה שם תיקון גדול כמו שמחת בית השואבה, יש לומר שהמלך היה יושב על הבמה באמצע העם במקום שהיתה מסתיימת עזרת ישראל ומתחלת עזרת נשים. וכהנים עומדים בעזרה שלהם וישראלים בשלהם ונשים בשלהן. והמלך באמצע משוך מן הצד, פניו כלפי כל העם, וממילא היה הכל על מקומו כדת וכהלכה.⁷

ההצעה שלפיה המלך היה יושב על במה שמיקומה היה במקום שהייתה מסתיימת עזרת ישראל ומתחלת עזרת נשים, איננה תואמת את דברי הרמב"ם בהל' חגיגה ג, ד, הכותב שהבימה הייתה "באמצע עזרת נשים".

הרב יחיאל מיכל טוקצינסקי (עיר הקדש והמקדש חלק ד עמ' קג) הציע הצעה אחרת, תוך שהוא הבחין מהותית בין שמחת בית השואבה לבין מעמד הקהל:

ומסתמא היתה אז מחיצה פרוסה להבדיל אז בין אנשים לנשים דהרי מעולם הקפידו שלא תהא תערובת אנשים ונשים וכדכתיב "בחורים וגם בתולות זקנים עם נערים" (תהילים קמח, יב) ולא כתיב "עם" בתולות. והא דמסתפקו במצוות הקהל בוילון מבדיל ואילו בשמחת בית השואבה הקימו גזוזטרא מיוחדת לנשים למעלה – אין זו שאלה. דזמן חגיגת חליל וכלי זמר ואורות ושמחה וששון יש לחשוש יותר לקלות ראש, והבדילו אז את הנשים בהבדל גמור.

אין מקור בכתובים שהיו חוצים את העזרה בוילון, וזו השערה בלבד. מכל מקום, המכנה המשותף של ההצעות הללו הוא שהייתה הפרדה אחרת במהלך המעמד, אם כי לא ברור מדוע לשיטתו לא ניצלו את הגזוזטראות הקיימות ממילא לצורך שמחת בית השואבה.

7. האדר"ת, "זכר למקדש – מצות הקהל", ספר הקהל, עמ' 538-539. על פועלו של האדר"ת בעניין עשיית "זכר להקהל" ראה במאמרי: "לתולדות 'זכר להקהל' מאחר החורבן עד ימינו", מלכות יהודה וישראל, עמ' 444-478.

תשובה אחרת השיב הרב מנשה קליין (שו"ת משנה הלכות חלק י"ד סי' כד). לדעתו, התשובה לשאלה אם הפרידו את הגברים והנשים במעמד הקהל או לא, תלויה במצב הרוחני של העם:

בשעת הקהל, שפרשה זו וגם שאר פרשיות בהקהל נאמרו, תקשה היאך לא חששו מהתערובות, ובפרט במקום השכינה "והיה מחניך קדוש" (דברים כג, טו), ואמאי לא עשו מחיצה והבדל כדי שלא יתערבו ויבואו לידי הרהור ח"ו ואמאי אמרו הקהל אנשים ונשים וטף יחד? וצריך לומר דבמקום השכינה אין שלטון ליצר הרע וכולו קדש. ולכן בבנין המקדש [=צ"ל המשכן] כתיב: "ויבאו האנשים על הנשים" (שמות לה, כב) ולא חששו להבדיל. ובבית ראשון לא חששו מיצר הרע שהיתה שם השראת השכינה. אבל בבית שני פעמים היה ופעמים לא היה כמבואר בחז"ל לענין החמשה דברים שהיו חסר ואש מן השמים ואורים ותומים, ולכן חששו מהיצר הרע ועשו גזוזטרא אפילו בבית המקדש... ברם הרי בבית ראשון לא חששו וכל שכן במדבר דור דעה, ואצל משה יראה מילתא זוטרתא היא ושכינה מדברת מתוך גרונו של משה אין חשש מיצר הרע וליכא חשש תערובות.

לדבריו, ההפרדה היא תוצאה של המצב הרוחני. כשרתה שכינה בישראל במלואה, לא היה חשש של קלות ראש ופריצות מיצר הרע, ולכן לא הפרידו. אך בשלב מסוים בבית שני, כשהיה פחות בהשראת השכינה, כוחו של היצר הרע עלה ולכן היה צורך ליצור הפרדה. מדבריו ניתן להבין שאכן הנשים בתקופת בית שני עמדו בעת מעמד הקהל באותן גזוזטראות שהקימו לשמחת בית השואבה.

ד. הקהל – שמיעה משותפת לגברים ונשים, לימוד נפרד לגברים

יתכן ואין צורך שהנשים תשמענה את קריאת המלך בצורה מדוקדקת, לעומת הגברים שחשוב יותר שישמעו את הקריאה היטב, וזאת בשל תכלית בואם למעמד הקהל: "אנשים באו ללמוד נשים באו לשמוע" (תוספתא סוטה [ליברמן] ז, ט). הדרישה מגברים היא ללמוד ומנשים רק לשמוע. אמנם הרמב"ן (דברים לא, יב-יג) לא ראה הבדל בין נשים לגברים בעת המעמד:

8. כך מופיע במדרש במדבר רבה (וילנא) יב, טז: "ויבואו האנשים על הנשים", שהיו דוחקות זה על זה, ובאים אנשים ונשים בערבוביא".

למען ישמעו ולמען ילמדו – האנשים והנשים, כי גם הן שומעות ולומדות ליראה את ה'... אבל רבותינו אמרו (חגיגה ג ע"א): "האנשים ללמוד והנשים לשמוע, והטף למה בא ליתן שכר למביאייהם".

ההבחנה בין החובה ללמוד או רק לשמוע היא הבחנה מגדרית בין הגברים לנשים. על פי מסורת חז"ל, כיצד נעשה הדבר בפועל? שכן אם על המלך לקרוא קריאה אחת, אין הוא יכול גם להעמיק בלימוד הפסוקים ולדרשם, בו בזמן שהנשים העומדות שם אינן מצוות בלימוד מעמיק. יתכן והדבר קשור לסדר הקריאה של המלך, כאמור בתוספתא סוטה (ליברמן) ז, יז:

קורא מתחילת "אלה הדברים" עד "שמע", "והיה אם שמוע", "עשר תעשר", ו"כי תכלה לעשר". ר' יהודה אומר: לא היה צריך להתחיל מראש הספר, אלא "שמע", "והיה אם שמע תשמע", "עשר תעשר", ו"כי תכלה לעשר", ופרשת המלך עד שגומר את כולה, ופרשות הנדרשות בה, וגומר עד סוף.⁹

יתכן שדברי התוספתא "ופרשות הנדרשות בה" מתארות לימוד מעמיק יותר בפסוקים העוסקים במצוות מינוי מלך שבפרשת שופטים (דברים יז, יד-כ). הפסוקים העוסקים במצוות מינוי מלך נקראים בחז"ל "פרשת המלך" (סנהדרין כ ע"ב), וגם הפסוקים בהם הציווי על הקהל (דברים לא, יא-יד) נקראים "פרשת המלך" (משנה סוטה ז, ח). כך פירש הנצי"ב (העמק דבר, דברים לא, יב) את ציווי הפסוק "ושמרו לעשות":

יהיו עסוקים בביאור הפרשיות שבכתב, ובמה שהמלך מפרש בשעת קריאה ולימוד הדינים הנלמד מדיוק המקרא, ילמדו גם המה לדקדק ולבאר את כל דברי התורה. שהמלך קורא אותם הפרשיות, שמזהיר על חוקים ומשפטים שהם לימוד הדינים ודיוק בדבר ה', שהרי הוא קורא מתחילת אלה הדברים עד שמע והיה אם שמוע, שבהם הזהירה תורה על חוקים ומשפטים, שהם הם עשות דבר ה'.¹⁰

9. במאמרי "מעמד הקהל וקריאת התורה בבית כנסת" (מועדי יהודה וישראל, עמ' 170-195) הוסבר שלפנינו מחלוקת עקרונית בין חכמים לר' יהודה על ייעודו העיקרי של מעמד 'הקהל': שחזור מעמד הר סיני או לימוד תורה בהמון, ושהשלכות הנובעות מכך קשורות ללימוד תורה לנשים.

10. מו"ר הרב אברהם אלקנה שפירא (מנחת אברהם ח"א סי' ל, עמ' רסה-רסו; וכן: ספר הקהל, עמ' 564-567), הוכיח שהמלך רשאי להוסיף לדרוש ולפרש את הפסוקים כהבנתו. ראה עוד: הרב חיים ישעיהו הדרי, "פרשיות ודרשיות המלך ביום הקהל", ספר הקהל, עמ' 58-176.

"וגומר עד סוף" יכול להתפרש שמפרשת המלך – פסוקי ההקהל, היה המלך קורא עד סוף חומש דברים, אך מבלי לדרוש. אפשרות נוספת היא להסביר "וגומר עד סוף" כרומז לפסוק המסיים את ספר קהלת (יב, ג):

סוף דְּבַר הַכֹּל נִשְׁמַע אֶת הָאֱלֹהִים יִרְא וְאֶת מִצְוֹתָיו שְׁמֹר כִּי זֶה כָּל הָאָדָם.¹¹

ומכאן, שהמלך היה קורא לאחר הקריאה בתורה גם את מגילת קהלת, שהרי קהלת כשמו כן הוא כאמור בקהלת רבה (וילנא) א, ב:

קהלת, למה נקרא שמו קהלת? שהיו דבריו נאמרין בהקהל, על שם שאמר: "אז יקהל שלמה" (מלכים א ה, א).

דברי הפסוק המסיים את קהלת מקביל בתוכנו למצוות הקהל (דברים לא, יב): "למען ישמעו ולמען ילמדו ויראו את ה' אלהיכם ושמרו לעשות את כל דברי התורה הזאת". מכל מקום, את הלימוד המעמיק בחלק מפרשיות הקהל, וכן אולי גם את העיון בספר קהלת, היה המלך מקיים עם הגברים בלבד.

רבנו חיים בן עטר, בעל "אור החיים" הקדוש (דברים לא, יב), הציג את הדברים כך:

למען ישמעו ולמען ילמדו – כי לפי שאמר הכתוב בהקהל את העם האנשים והנשים והטף לקרות ספר תורה באזניהם, וכבר קדם לנו כי הנשים אינם בני תלמוד תורה דכתיב (דברים יא, יט) "ולמדתם אתם את בניכם" ודרשו (קידושין כט ע"א) ולא בנותיכם, לזה חילק הכתוב שתי הדרגות במצוה זו, ואמר בתחילה חלוקה שהיא שווה באנשים ובנשים והוא "למען ישמעו" פירוש שישמעו מצות התורה שחייבין הם לעשות, ודבר זה שווים הם בו, שגם הנשים חייבים במצוות לא תעשה ובמצוות עשה שאין הזמן גרמא. ואמר אח"כ חלוקה בפני עצמו כנגד האנשים לבד, והוא "למען ילמדו" שהוא תלמוד תורה, ולזה לא אמר 'למען ישמעו וילמדו' שאז היה נשמע שניהם בעונש אחד. שוב ראיתי מאמר חז"ל (הגיגה ג ע"א) "הנשים לשמע והאנשים ללמוד". ובהם דברינו עצמם. ונתחכמו להקדים הנשים לאנשים כסדר הכתוב שהקדים "למען ישמעו" ואח"כ "למען ילמדו".¹²

11. הסבר זה שמעתי מפי ר' זאב (ז'אבו) ארליך, מעפרה.

12. דברים דומים כותב בעל הכתב והקבלה, דברים לא, יב: "ודע דחיובא דנשים בהקהל הוא לשמוע. כלומר, למען ידעו המצוות שמחויבות בהם, דאע"ג שאין הנשים מצוות בתלמוד תורה, מכל מקום המצוות והדינים השייכים להן מחויבות ללמוד, וכדעת הסמ"ג ברמ"א יו"ד סימן רמ"ו ס"ו, ובתוס' סוטה כ"א ב' ד"ה בן עזאי, ומטעם זה חייבות בברכת התורה באו"ח סי' מ"ז".

יתכן שמהשלב בו היה המלך עובר לדרוש בפרשות ההקהל, היו הנשים עוזבות את עזרת הנשים בעוד שהגברים היו נשארים ללמוד עם המלך.

כאמור, לדברי הרמב"ן: "גם הן שומעות ולומדות ליראה את ה'", ועל כן לדבריו גם הנשים היו נשארות ללימוד המעמיק עם המלך. יש לציין שהרמב"ם לא כתב שהמלך היה לומד ומעמיק בהבנת הפסוקים שאותם הוא קרא. בדברי הרמב"ם (הל' חגיגה ג, ד-ו) בולטת החובה לשמוע את קריאת המלך, גם אם אי אפשר לדקדק בקריאתו:

ומביאין בימה גדולה... כדי שישמעו קריאתו וכל ישראל העולים לחג מתקבצין סביביו... וגרים שאינן מכירין.

חייבין להכין לבם ולהקשיב אזנם לשמוע באימה ויראה וגילה ברעדה כיום שניתנה בו בסיני, אפילו חכמים גדולים שיודעים כל התורה כולה חייבין לשמוע בכוונה גדולה יתרה, ומי שאינו יכול לשמוע מכויין לבו לקריאה זו שלא קבעה הכתוב אלא לחזק דת האמת ויראה עצמו כאילו עתה נצטווה בה ומפי הגבורה שומעה, שהמלך שליח הוא להשמיע דברי הא-ל.

גם במניין המצוות הקצר (מצוות עשה טז) הגדיר הרמב"ם את מצוות הקהל כך:

להקהיל את העם לשמוע התורה במוצאי שביעית שנאמר "הקהל את העם".

"לשמוע" בלבד, ולא 'ללמוד' או 'לשמוע וללמוד'. יתכן שגם לפי הרמב"ם אין הבדל בין נשים וגברים במעמד הקהל, אלא שבשונה מהרמב"ן שסבר שנשים וגברים באים לשמוע וללמוד, סבר הרמב"ם שבמעמד הקהל היו הכול באים לשמוע בלבד. לדעתו המצווה מתקיימת כשניתן לשמוע, ואפילו אם לא ניתן לשמוע ממש, המטרה העיקרית היא להתחזק בדת האמת, להטביע חותם ורושם אמוני, ובזה הכול שווים – נשים וגברים. בעניין זה הרחיב בספר החינוך במצווה תריב, שאף הוא איננו מבחין בין חובת הגברים והנשים ומדגיש את החובה לשמוע:

משורשי המצוה, לפי שכל עיקרן של עם ישראל היא התורה, ובה יפרדו מכל אומה ולשון להיות זוכין לחיי עד תענוג נצחי שאין למעלה הימנו בנבראים, על כן בהיות כל עיקרן בה ראוי שיקהלו הכל יחד בזמן אחד מן הזמנים לשמוע דבריה ולהיות הקול יוצא בתוך כל העם אנשים ונשים וטף לאמר 'מה הקיבוץ הרב הזה שנתקבצנו יחד כולנו?', ותהיה התשובה 'לשמוע דברי התורה שהיא כל עיקרנו והודנו ותפארתנו', ויבואו מתוך כך לספר בגודל שבחה והוד ערכה ויכניסו הכל בלבם חשקה, ועם החשק בה ילמדו לדעת את השם ויזכו לטובה וישמח ה'

במעשיו, וכענין שכתוב בפירוש בזאת המצוה "ולמען ילמדו ויראו את ה'".

ועובר על זה **בין איש בין אשה** ולא בא במועד הזה **לשמוע** דברי התורה, וכן המלך אם לא רצה לקרות בטלו עשה זה. וענשם גדול מאד, כי זאת המצוה עמוד חזק וכבוד גדול בדת.

ה. נשים וגברים במעמד הר סיני

מעמד הקהל הוא מעין שחזור של מעמד הר סיני, ועל דרך זו ניתן להסביר את אופי קבלת התורה במעמד הר סיני, כאמור בפרקי דרבי אליעזר (היגר – "חורב") פרק מ:

ר' פנחס אומר: ערב שבת עמדו ישראל בהר סיני, עורכין האנשים לבד והנשים לבד. אמר לו הקב"ה למשה: לך אמור להם לבנות ישראל אם רוצות הן לקבל את התורה. ולמה שאלו לנשים? לפי שדרכן של אנשים הולכין אחרי דעתן של נשים, שנאמר: "כה תאמר לבית יעקב" (שמות יט, ג) אלו הנשים, "ותגד לבני ישראל" (שם) אלו האנשים. וענו כולם בפה אחד ואמרו: "כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע" (שמות כד, ז), "ושרים כחוללים כל מעייני בך" (תהילים פז, ז).

הפנייה לנשים קדמה לגברים, וזאת כדי שהן ימשכו אחריהן את הגברים. במעמד עצמו היה שוני בין הפנייה לגברים לבין הפנייה לנשים, כאמור במכילתא דרבי ישמעאל יתרו מס' דבחדש פרשה ב:

"כה תאמר לבית יעקב", אלו הנשים. "ותגד לבני ישראל", אלו האנשים. דבר אחר: "כה תאמר לבית יעקב", אמור בלשון רכה, אמור ראשי דברים לנשים. "ותגד לבני ישראל", ותדקדק עמהם ואמור להם.¹³

13. במדרש שמות רבה (וילנא) כח, ב מופיע נימוק נוסף מדוע הקדימו את הנשים: "כה תאמר לבית יעקב... למה לנשים תחילה? שהן מזדרזות במצוות. דבר אחר: כדי שיהו מנהיגות את בניהן לתורה". הרחיב את דברי המדרש הרב ישראל ב"ר יוסף אלנקאווה, מנורת המאור פרק כ – דרך ארץ עמ' 435: "ולמה נצטווה לדבר עם הנשים תחלה? מפני שהן שולחות בניהן לבית הסופר, ומשימות עיניהן שיעסקו בתורה, ומרחמות עליהם בבואם מבית הסופר, ומושכות לבם בדברים טובים, ושומרות אותן שלא יתבטלו מן התורה, ומלמדות אותן יראת חטא בילדותן, ונמצאו הנשים הצדקניות סיבה לתורה וליראה. וכאשר יבואו בעליהן ממלאכתם, והם יגיעים ויעפים, יזכירום לקבוע עתים לתורה, ולתת צדקה".

לא מופיע כיצד הדברים נמסרו להם בפועל בעת המעמד, אך מודגש שהתכנים שנמסרו לנשים ולגברים במעמד הר סיני היו שונים. מכיון שמעמד ההקהל הוא שחזור של מעמד מתן תורה, יתכן ללמוד שבאותו אופן נהגו גם בו.¹⁴

1. מצוות הקהל – אישי, משפחתי ולאומי

במצוות הקהל נוכח המספר הרב והגדול ביותר של אנשים, נשים וטף במקדש, בזמן מסוים ומוגדר. אין עוד שום מצווה אחרת בתורה שכל עם ישראל מחויב לקיימה בו זמנית ובמקום אחד, וכלשון הרמב"ם בספר המצוות מצוות עשה טז: "שציוונו להקהיל את העם כולו בשני מסוכות בכל מוצאי שמיטה". ייעוד המצווה הוא בשלושה מעגלים: אישי, משפחתי ולאומי.

אישי: כל איש, כל אשה, כל צעיר ואף ילד, וכן כל גר וגירת חייבים להגיע למקדש ולשמוע את הקריאה בתורה של המלך. האנשים הפשוטים ביותר כמו גם גדולי תלמידי החכמים, אנשי העיר ואנשי הכפר, הכול היו עומדים ושומעים. גם אם קשה לשמוע, גם אם לא מבינים לחלוטין את התוכן, עצם הנוכחות האישית במעמד והרושם האדיר מההתאספות הזו, מרומם כל פרט ומחזק את רוחו. כך הסביר המלבי"ם, דברים לא, יג:

ובניהם אשר לא ידעו... כח הציור חזק בהם, ואף שלא ישיגו התועלת הנאמר מהגדולים... אבל ישיגו תועלת כללי יותר מהגדולים, לפי שהמעמד הזה יהיה ניצב לעיניהם כל ימי חייהם.

גם מי שהוא על תקן "לא יודע", לא מחובר, לא באמת מבין, בא ונוכח במעמד, והרושם של לימוד תורה בהמון פועל עליו.

משפחתי: בשלושת הרגלים שבכל השנים, הבוגרים חייבים לעלות לרגל, וכן קטנים שהגיעו לחינוך ויכולים לאחוז ביד אביהם. נשים פטורות, וכן קטנים שלא הגיעו לגיל חינוך. העולים לרגל, ואלו שעולים במשך השנה למקדש לאכול מעשרותיהם, לומדים תורה שם, ובעת שהם חוזרים לביתם הם מדביקים את בני משפחתם בחוויית העלייה למקדש ומלמדים אותם את התורה שלמדו מהסנהדרין ומהלויים שבמקדש (ספר החינוך

14. במקור נוסף במסורת חז"ל מופיע תיאור מעמד מסירת ספר התורה והלימוד בו, וגם שם נשמרה ההפרדה בין גברים לנשים: "אמר ר' חלבו: באותו יום שמת משה רבנו עליו השלום כתב י"ג תורות, ספר תורה לכל שבט ושבט, ועדיין לא הגיע חצי היום. אח"כ קרא לכל שבט ושבט ונתן להם התורה והמצוות, ואותו ס"ת (ה"ג) מובחר שבכולן הניחו בצד הארון, והזהירם והוכיחם לכל אחד ואחד בפני עצמו, אנשים לבד ונשים לבד, ואמר להם: הזהרו בכבוד התורה והמצוות" (אוצר המדרשים אייזנשטיין, עמ' 365 ושם עמ' 378).

מצווה שס).¹⁵ בחג הפסח בכל שנה מתכנסים משפחות משפחות ועל ראש המשפחה לספר וללמד את סיפור תולדות האומה בצאתה ממצרים.

אך פעם בשבע שנים ההתנהלות המשפחתית היא אחרת. המשפחה כולה, כגוף וכאורגן אחד, עולה למקדש על מנת לקבל את התורה מחדש בשמיעת הקריאה מפי העומד בראש העם – המלך. העובדה שמשפחות משפחות באות לירושלים, מייצבת ומעמידה את המשפחה כערך חשוב ומשמעותי בפני עצמו, כתורמת ומשפיעה, ואולי המשפיעה ביותר, בבניינו האישי-רוחני של כל פרט ממנה, ושל בניין האומה בכללה. המשפחה היא המתווכת בין בניין הפרט לבניין העם, כמחנכת וכמעצבת.

המשקל המשמעותי שיש למשפחה הבאה למעמד איננו מחייב שבפועל יעמדו בני המשפחה יחד במעמד. גם אם עמדו הגברים והנשים בנפרד, אין זה מוריד דבר מהערכים ומהמטרות הנשגבות של המעמד. ההתאספות של כל המשפחות יחד, עלול להפוך את המעמד ל"הפנינג" ולמפגש חברתי המוני, ומשום כך גבר החשש לקלות ראש ולהתפרצותם של יצרים רעים, שיקלקלו ויהרסו את מטרת המעמד. מאידך, העצמת הטהרה והצניעות במעמד המיוחד הזה ישוו למעמד אופי אציל ומקודש של רצינות וקבלת עול מלכות שמים, עם כל הערכים והמצוות שבהם יעסקו בעת קריאת התורה במעמד.

מאחר והמעמד התקיים במוצאי חג ראשון של סוכות, סביר שהמשפחה תבוא כבר קודם, ובוודאי את יום טוב הראשון של חג הסוכות היא תחוג בירושלים במקדש. כל המשפחה תיטול ארבעה מינים במקדש, הגברים יקיפו את המזבח ויקריבו עולת ראייה, קרבן חגיגה ושלמי שמחה, ומשלמי החגיגה והשמחה גם הנשים תאכלנה. במוצאי החג, לאחר חג עמוס שבו המשפחה בכללותה הייתה עסוקה בקיום מצוות ייחודיות, יעברו כולם למעמד הקהל, ואחר כך לשמחת בית השואבה שמי שלא ראה כמותה לא ראה שמחה מימיו. הקטנים שהגיעו לגיל חינוך בוודאי ייצמדו לאביהם לאורך כל החג, והקטנים הזקוקים לאימותיהם יהיו איתן. חוויה רוחנית ייחודית זו, ולו רק פעם בשבע שנים, תציב את המשפחה במקום גבוה יותר.

לאומי: היה מתבקש שבמעמד שעניינו לימוד תורה, מי שיעמוד בראשו ויקרא את התורה יהיה דמות שתפקידה ללמד תורה – ראש הסנהדרין, או אולי הכהן הגדול או הנביא. אך לא כן הוא. דווקא מי שמוביל את העם מבחינה לאומית, מי שאחראי על ההנהגה החומרית, הוא זה שעומד בראש והוא מלמד את העם תורה. חז"ל מכנים את הקריאה שהמלך קורא בהקהל: "פרשת המלך" (סוטה מא ע"א), וזאת משום שהוא זה שמצווה לקרוא: "שהמלך שליח הוא להשמיע דברי האל" (רמב"ם, הל'

15. ראה במאמרי: "אכילת מעשרות, לימוד תורה ומצוות הקהל", בספר זה (מאמר יא).

חגיגה ג, ו). המשתתפים במעמד הקהל מחזקים בכך את החיבור והקשר שלהם לאומה ולייעודה.

לעתיד לבא בחג הסוכות יעלו גם הגויים לירושלים: "והיה כל הנותר מכל הגויים הבאים על ירושלים ועלו מדי שנה בשנה להשתחוות למלך ה' צבאות ולחג את חג הסוכות" (זכריה יד, טז). בחג הסוכות מקריבים שבעים פרים: "הני שבעים פרים כנגד מי? כנגד שבעים אומות" (סוכה נה ע"ב). ובכל זאת, מעמד הקהל יהיה מיועד לעם ישראל בלבד. לגויים מותר להיכנס עד החיל (משנה כלים א, ח), ואילו מעמד הקהל מתקיים פנימה בקודש, בעזרת הנשים. ההבדלה הברורה הזו מייחדת את עם ישראל: "אתה בחרתנו מכל העמים, אהבת אותנו ורצית בנו, ורוממתנו מכל הלשונות, וקדשתנו במצותיך, וקרבתנו מלכנו לעבודתך, ושמך הגדול והקדוש עלינו קראת".

סיכום

אין מקור שבו כתוב במפורש שהייתה הפרדה בין נשים לגברים במעמד הקהל, אך ממכלול ההתייחסויות לעניין משמע שהייתה הפרדה, כראוי למקום המקדש ולמעמד קבלת התורה המתחדש בכל שבע שנים במוצאי שמיטה.